

DUKKON Ágnes

A nő- és gyermekábrázolások pedagógiai háttere Dosztojevszkij regényeiben és *Az Író Naplójában*¹

Absztrakt

A tanulmány Dosztojevszkij gyermek- és nőábrázolásának legfontosabb sajátosságait vizsgálja. A szerző igyekszik rámutatni az adott korszak ambivalens jelenségeire, melyek befolyást gyakoroltak a nevelésre, továbbá az író világában látenszen mindig jelen levő evangéliumi ideál érvényesülésére. A Dosztojevszkij-szakirodalomban viszonylag kevés figyelmet kapott az a kérdés, hogy milyen szerepet játszik az író műveiben a nevelés, a civilizációnak ez az egyedi eszköze, mely lehetővé teszi számunkra a „belső ember” fejlesztését, az erkölcsi kiteljesedés alapfeltételét. A tanulmány négy témakörben elemzi a témát: 1. *A nevelés témája pozitív értelemben, avagy a fejlődésregény műfajának dosztojevszkiji változatai.* 2. *A nevelés társadalmi formái Dosztojevszkij műveiben: az iskola mint gyermektársadalom.* 3. *A gyermekek és a nők mint a regényhősök pártfogoltjai.* 4. *A nevelés kérdése fonák oldalról: a megrontás, a gyermek vagy a fiatal lány tönkretétele Dosztojevszkij regényeiben – avagy az „antipedagógia” esetei.*

Kulcsszavak: gyermekek, nők, nevelés, Dosztojevszkij, Rousseau.

The Pedagogical Background of the Depictions of Women and Children in the Novels and Journalism of Dostoevsky

Abstract

This paper investigates the most important specifics of the depiction of women and children in Dostoevsky's novels. The author tries to point out the ambivalent symptoms of the epoch, which influenced society, including education. In this connection, the paper deals with the writer's prevailing pedagogical ideal, based on the Bible, above all on the New Testament. In special literature on Dostoevsky little attention has been paid to the question of education, which makes it possible for a man to develop his „inner world” (self), the fundamental condition of the moral perfection. The scrutiny is prompted by a few groups of questions: 1. *The theme of education in the positive sense or the versions of the genre of Bildungsroman / educational novel by Dostoevsky.* 2. *The social forms of the education in Dostoevsky's novels: the school as children's society.* 3. *Children and women as the protégés of heroes.* 4. *The question of education, viewing from the anomalous position: depravation and debauchery of a child or young girl in the novels of Dostoevsky, or cases of the “anti-pedagogy”.*

Keywords: children, women, education, Dostoevsky, Rousseau.

---

¹ Jelen tanulmány *A veszélyes szépség útjain. Eszmék, témák, motívumok a klasszikus orosz irodalom világában* (L'Harmattan Kiadó, 2021) című kötet egyik fejezetének átdolgozott változata.

1. BEVEZETÉS

A nevelés problémája és az ún. nőkérdés a 19. század második felében az orosz publicisztika széles körben vitatott témája lett. A hivatalos pedagógia válsága tükröződik azokban a vitákban, amelyek a nevelés új eszményeiről, a gyermeki személyiség tiszteletéről, a humánusabb és szabadabb nevelési elvekről szólnak. Egyik fontos jellemzője e korszaknak, hogy nem csupán a hivatásos pedagógusok foglalkoznak a fenti kérdésekkel, hanem a legjelentősebb írók, kritikusok, gondolkodók, mint Vlagyimir Fjodorovics Odojevszkij, Pjotr Jakovlevics Csaadajev, Visszarion Grigorjevics Belinszkij, Alekszandr Ivanovics Herzen, Nyikolaj Petrovics Ogarjov, majd az 1860-as években Nyikolaj Alekszandrovics Dobroljubov és Nyikolaj Gavrilovics Csernisevszkij. Az általuk megfogalmazott eszmények érvényessége mindmáig megmaradt, és ezek az eszmények nemcsak a szorosabban vett neveléstudomány számára értékesek, hanem a kultúra egészét tekintve is jelentőségük van. Példaként említhetjük Herzen műveit, a *Ki a bűnös?* című regényét és két kisebb alkotást (*Опыт бесед с молодыми людьми* – 'Fiatal emberekkel folytatott beszélgetések', *Разговоры с детьми* – 'Beszélgetések gyermekekkel'), s idesorolhatjuk a saját gyermekeinek írt leveleit is. Ezekben az írásokban kora pedagógiai gyakorlatát erős kritikával illeti, s a negatív példákból kiindulva fogalmazza meg saját elképzelését a jövő iskolájáról. Csernisevszkij *Mit tegyünk?* című regényében a nevelés – elsősorban a nőnevelés – témája kap meghatározó szerepet. Az orosz szerző az európai irodalomban a 18. század második felétől megjelenő nevelődési regények (Rousseau, Fielding, Goethe) poétikáját követve ábrázolja hősnője, Vera útját, s a „vonzások és választások”, elhibázott döntések hálójából az elődöktől eltérően utópisztikus megoldással kivezeti hőseit. De nem öncélú és indokolatlan utópiáról van szó: Csernisevszkij hisz abban, hogy az ész segítségével, önmagunk folytonos nevelésével legyőzhető a sors és a szenvedélyek uralma. S bár tudja, hogy a szerelem nem irányítható racionális megfontolásokkal, az érzelmek nem függenek az ember akaratától, de azt is vallja, hogy az önmérséklet, a megváltozott érzelmek elfogadása (jelen esetben Vera férjének józansága, amikor megérti, hogy felesége másba lett szerelmes) egy másik szinten helyreállítja a megbomlott harmóniát. Csernisevszkij filozófiája az életet tartja elsődlegesen fontosnak, s ez tükröződik szépirodalmi művében is. Ebből adódik, hogy a nevelés az ő világképében kitüntetett szerephez jut. A romantika korában a szerelem mint abszolút, sőt, transzcendens érték, fölébe rendelődt az életnek, magába olvasztotta az életet, Csernisevszkij „realista utópiája” viszont inkább életpárti, a folyamatot nem áldozza föl a pillanatért. De ahhoz, hogy a folyamat (élet) értelmes legyen, szükség van az ember nevelésére, az önismeret elsajátítására.

Dosztojevszkij műveiben sok példát, futó megjegyzést találhatunk a nőiességről, pozitív és negatív összefüggésben, de a jelen dolgozatnak a célja elsősorban a nevelés, s benne a nőnevelés, és Dosztojevszkij erre vonatkozó nézeteinek tárgyalása. S itt nemcsak a kérdés gyakorlati oldalának, a hétköznapi értelemben vett pedagógiának a megjelenéseit vizsgáljuk, hanem a „magasabb értelem”, a nevelés evangéliumi kontextusának jelenlétét Dosztojevszkij világában. A Hegyi beszéd (Mt 5,1–48) a tökéletességre való felhívással fejeződik be, s az Újszövetség más helyein is találkozunk ezzel a biztatással, s Jézus megnevezi a tökéletesség feltételét – a *gyermeki ártatlanságot*. A Dosztojevszkijvel foglalkozó szakirodalomban az utóbbi időben megjelentek olyan munkák, amelyek épp ezeket a kérdéseket vizsgálják, tehát a női-

ség és a gyermekség antropológiai és metafizikai aspektusait,¹ továbbá az író úttörő felismeréseit a mélylélektan világában.² A. Vlaszkin a férfiúi, női és gyermeki létmód metafizikai-biológiai meghatározottságait értelmezve megjegyzi, hogy Dosztojevszkij művészetében a „gyermekség” kategóriája még sok föltáratlan kérdést rejt. Arra a következtetésre jut, hogy e három alapvető létmód határmezsgyéin csillan meg az emberi természet lehetséges egysége (egészsége, oroszul: celosztносzty/целостность). A pszichiáterek és pszichológusok változatlan érdeklődéssel fordulnak Dosztojevszkij világa felé, s mindig újabb meglátásokra jutnak az író antropológiájával s a „belső emberre” vonatkozó koncepciójával kapcsolatban, s az Én (Self) rétegeiben zajló oszcilláció értelmezésében. Tényi Tamás 2013-ban megjelent tanulmánya is ezzel a kérdéssel foglalkozik. Nézete szerint éppen az Én belső ellentmondásai – az „eleven élet” Dosztojevszkij szavaival! – garantálják a teljes értékű, „normális” személyiséget.³ Ez a belső egység és ezzel együtt a lélek mozgása és átmeneti állapota teremti meg az emberben a nyitottságot a transzcendens impulzusok, jelek felfogására. A „belső ember” – vagy másként Self – nem más mint végtelen lényegünk, örök funkció, folytonos alakulásban, dialógusban önmagunkkal és a külvilággal. Nem „valami”, nem „dolog”, amelyről végleges kijelentéseket, lezáró ítéleteket lehetne megfogalmazni, sokkal inkább energia, potencia. Fölhozzhatjuk analógiaként a német fizikus, Werner Heisenberg kísérleteinek eredményét: az atommag részecskékre bontásának kísérletei során megállapította, hogy az anyag (a „valami”) átváltozott energiává („semmivé”), tehát csupán az átmenet volt megragadható, nem pedig valami végső „dolog”, alapegység.⁴ A 20. századi tudós fizikai kísérletei csodálatosképp egybecsengenek Nüsszai Szent Gergely 4. századi egyházatyja nézeteivel, aki úgy beszél az anyagról, mint ésszel fölfogható struktúrák konvergenciájáról, az emberi életet pedig átmenetinek és szétfolyónak nevezi, mely állandó döntések, választások során valósul meg.

Az ember döntéseiben a szellemiséget és a szabadságot fejezi ki, vagyis a világtól való függetlenségét – de mindig a világban.⁵ Végső soron az ember és a világ titkairól folyó elméletek évszázadok, sőt, évezredek távolságából összecsengenek egymással, és mindig föl kínálják az Igazság átélését – anélkül, hogy birtokunkba vehetnénk (elorozhatnánk) ezt a titkot.

Ebben a háttérben igyekszünk rámutatni Dosztojevszkij gyermek- és nőábrázolásában az ambivalens jelenségekre, a korszak valóságából kiindulva, és az író világában látensen mindig jelen levő evangéliumi ideállal összefüggésbe hozva. Fontosnak gondolom annak föltárását, hogy milyen szerepet játszik Dosztojevszkijnél a nevelés, a civilizációnak ez az egyedi eszköze, mely lehetővé teszi számunkra a „belső ember” fejlesztését, a teljes értékűség (celosztносzty) alapfeltételét. A „magasabb értelemben vett” nevelésre gondolok: arra a szellemi útra, mely az esendő, földi és egoisztikus alapból kiindulva a tökéletes, krisztusi ember eszménye felé közelít. Ebben az összefüggésben Dosztojevszkij gyermek- és nőalakjai különösen sokjelentésűek.

¹ (Власкин, 2007; Иванов, 2007.)

² (Dukkon, 2011: 263–274.)

³ (Tényi, 2013.)

⁴ (Heisenberg, 1983.)

⁵ (Vanyó, 2010.)

E kérdés elemzéséhez célszerű kiindulnunk a kor időszerű problémáiból, az 1850–1870 közötti évtizedekben zajló közéleti, tudományos és irodalmi vitákból, mert Dosztojevszkij művészetének kiteljesedése éppen ezekre az évtizedekre esik. Az orosz kultúrának ebben a szakaszában bontakozik ki az ún. „pedagógiai tavasz”⁶ is, s mindez az író munkásságára hatással volt. A neves sebészorvos, Ny. I. Pirogov (1810–1881) közreadott egy tanulmányt *Az élet kérdései* (Вопросы жизни) címmel a *Tengerészeti gyűjtemény* (Морской сборник) hadtudományi kötetben, mely hamarosan széles körben ismertté vált.⁷ A Közoktatásügyi Minisztérium is publikálta a saját folyóiratában, s kis idő múlva a tanulmány német, francia és lengyel fordításban is megjelent. Pirogov nézetei így módon az 1860–70-es években komolyan megmozgatták a kor értelmiségét, a korabeli sajtó nagy teret szentelt a szerző által képviselt nevelési elvek megvitatásának. Ennek hatására egyre-másra új kezdeményezések jöttek létre: vasárnapi iskolák, emberbaráti és pedagógiai szervezetek, önkéntes alapon létrehoztak iskolákat. A cikk gyakorlati hasznosságán túl ki kell emelnünk az elméleti jelentőségét is: mindaz, amit Pirogov írt az erkölcsi nevelésről, a „belső ember” fejlesztéséről egy szabadabb és humánusabb oktatási koncepcióra támaszkodva, mindmáig érvényes. Ezek a kérdések Dosztojevszkij regényeiben is fontos szerepet kapnak. Egy példát említek a *Nyetocska Nyezvanova* című regényből, bár ez a mű még Pirogov tanulmányának megjelenése előtt született, a „szabad nevelés” kérdése – a regény egyik szereplőjének, Alekszandra Mihajlovnának a módszere – mindkét szerzőnél azonos jelentőségű:

„(...) Alekszandra Mihajlovná, az első sikertelenségek ellenére is, bátran kijelentette, hogy nem ért egyet madame Leotard rendszerével. Ezen sokat és nevetve vitatkoztak, de új nevelőnőm határozottan hangoztatta, hogy ellene van minden rendszernek, bizonygatta, hogy tapogatózva is megtaláljuk a helyes utat, hogy semmi szükség száraz ismeretekkel teletömni a fejemet s hogy az egész eredmény az én ösztöneim fejlődésétől függ, meg attól, hogy sikerül-e bennem felkelteni a jóakaratot, az igyekezetet – és neki volt igaza, mert teljes diadalt aratott. Először is, mindjárt kezdetben megszűnt az oktató és a növendék szerepe közötti különbség. Úgy tanultunk, mint két barátnő s néha olyan látszata volt a dolognak, mintha én tanítottam volna Alekszandra Mihajlovnát, ő pedig nem vette volna észre ravaszágomat.”⁸

Már ebben a regényben is tükröződnek a 19. századi orosz pedagógia új eszményei: amíg a hivatalos oktatáspolitikát a régi elvek mentén működtették, a büntetés és jutalom elvét érvényesítve, nem törődve az oktatás és nevelés egymástól elidegenedett állapotával (amelyet már Belinszkij is bírált), az új nemzedék legkiválóbbjai, K. D. Usinszkij és Ny. I. Pirogov arra törekedtek, hogy a gyermekben kifejlesszék a belső embert. Pirogov koncepciójának lényege abban áll, hogy a gyermekekbe és fiatalokba előbb az általános emberi értékeket kell beoltani, föltárni számukra azokat az erkölcsi elveket, amelyek alapján majd eligazodnak a társadalomban, és csak ezután irányítani őket a különféle szakismeretek felé. Ezúttal nem vállalkozunk Pirogov és Dosztojevszkij nézeteinek részletes összevetésére, de érdemes a gondolata-

⁶ (Szabó, 2003.)

⁷ (Pirogov, 1952.)

⁸ (Dosztojevszkij, 1957: 506.)

ikban kimutatható egybecsengéseket számításba venni. Napjaink orosz pedagógiatörténései arra hívják föl a kutatók figyelmét, hogy Dosztojevszkij pedagógiai elvei mindeddig nincsenek föltárva alaposabban, hiányzik a rendszeres áttekintés és értékelés, pedig három területen is jelentős elméleti és gyakorlati tevékenységet fejtett ki: először is, mint Konsztantyin Romanov nagyherceg nevelője, másodsor mint zseniális művész, akinek munkáiban a gyermeki lélek alakulása, fejlődése nagy szerepet kap, harmadszor pedig mint a nevelés és oktatás elméleti kérdéseivel foglalkozó publicista.

Az író *naplójában* találkozunk azokkal az elméleti és társadalmi problémákkal, amelyek áthatják regényvilágát is, ám ott bonyolultabb, gyakran antinómikus kifejtésben jelennek meg. Dosztojevszkij publicisztikájában közvetlenül teszi föl a kérdést a nevelés általános emberi és nemzeti aspektusainak egymáshoz kapcsolódásáról. A *Gyermeki titkok* és *A föld és a gyermekek* című fejezetekben fiktív dialógus keretében vitatkozik két hang a nyugat-európai negatív jelenségekről, amelyek a nagyvárosok életében az iparosodás következményeként lépnek föl, legfőképp a személytelenné válás és a gyermekmunka mutat ijesztő méreteket. Az író elsősorban a gyermekeket és a nőket tekinti a civilizáció áldozatainak, és arra figyelmeztet, hogy Oroszországban nem ezt az elidegenedést, hanem egy ellentétes irányú folyamatot kellene követni. Úgy gondolja, hogy Oroszországnak az válik javára, ha saját belső kulturális értékeit megőrizve kapcsolódik be a civilizációs fejlődésbe. Ehhez azonban meg kell őrizni a lába alatt a talajt, mert különben gyöngévé és sebezhetővé válik. A Kert metaforája segítségével fejti ki álláspontját:

„Ha tudni akarják a véleményemet, akkor, szerintem, a gyerekeknek, tehát a valóságos gyerekeknek, azaz, az emberek gyermekeinek a földön kell születniük, nem az úttesten. Később lehet élni az úttesten, de a nemzetnek születnie és felnőnie, a maga hatalmas tömegében, a földön, a talajon kell, ahol a búza és a fák nőnek. Az európai proletárok most – csupa úttest. A Kertben a gyermekek egyenesen a földből fognak kiszökkenni, mint Ádámok, és kilenc évesen, amikor még játszani szeretnének, nem fognak a gyárba menni, hogy ott a gerincüket a munkapad fölött görnyesszék (...) A földben, a talajban van valami szent.”⁹

Ez a bizonyos „szentség” nyilatkozik meg Raszkolnyikovnak a *Bűn és bűnhődésben*, amikor – Szonya szavaira emlékezve – a regény végén térdre esik és megcsókolja a földet, mert vétkezett ellene. Az *Ördögökben* és *A Karamazov testvérekben* a föld-szimbolika még kifejezettebb és sokrétűbb, különösen érdemes a nőkhöz és a gyerekekhez fűződő kapcsolatokra fölfigyelni. Ilyen például az *Ördögökben* a sánta, együgyű Marja Lebjadkina alakja, vagy Iljusecska a másik regényben. Nem véletlen, hogy az orosz Ezüstkor írói, gondolkodói olyan sokat foglalkoztak ezzel a szimbólumrendszerrel, köztük Vjacseszlav Ivanov, Innokentyij Annjenszkij. A továbbiakban négy témakört tekintek át Dosztojevszkij és a nevelés kapcsolatáról, amelyek külön-külön is egész tanulmányt igényelnének.

⁹ (Достоевский, 1981: 96–98.) (Ford. – D. Á.).

2. A NEVELÉS TÉMÁJA POZITÍV ÉRTELEMBEN, AVAGY A FEJLŐDÉSREGÉNY MŰFAJÁNAK DOSZTOJEVSZKIJ VÁLTOZATAI

Jelena A. Krasznoscsova irodalomtörténész monográfiája az orosz fejlődésregényről három fejezetben is tárgyalja Dosztojevszkij pedagógiai nézeteit, illetve a nevelődési regény (Bildungsroman) műfajának fölbukkanó elemeit az író művészetében. A gyermekek és nők szerepét a *Nyetocska Nyezvanova*, *A megalázottak és megszorítottak* és *A kamasz* című művekben elemzi. A lehetséges pretextusok (Goethe és Dickens művei), a szentimentalizmus hatása mellett azt is kiemeli, hogy az említett regényekben már egészen másféle művészi elgondolás és más poétika érvényesül. A két korábbi regényben még bőven előforduló szentimentális motívumok (könnyek, sírás, ájulás) mellett Dosztojevszkijnél már a nyitott befejezés jelzi az új poétika felé való tájékozódást. Az egyik fontos új mozzanat a hős belső fejlődésének fölfelé irányuló erővonala, amikor „az élet súlyos leckéi több nyereséget, mint veszteséget hoznak magukkal”.¹⁰ A belső fejlődés folyamatának ábrázolásakor az író a közéletet éppen foglalkoztató eszméket kapcsolja be a műbe, melyeket a szereplők a maguk módján többféleképpen értelmeznek. Egyik ilyen jelenet a *Nyetocska Nyezvanovában* a következő: a herceg, és gyermekeinek francia nevelőnője, madame Leotard arról vitatkoznak, hogy a büntetés lehet-e hasznos eszköz a gyermeki személyiség fejlesztésében. A nevelőnő – Rousseau-ra hivatkozva – a büntetés–jutalmazás elve mellett száll síkra, a herceg viszont tiltakozik e módszer ellen, azt hangoztatva, hogy a nevelésben a jó példa és a nevelő hitelessége többet ér, mint bármilyen mechanikus (s még hozzá antihumánus) eljárás. Nem fogadja el Rousseau-t tekintélynek, mert a filozófus élete és tanításai közt ellentmondást lát:

„– Jean-Jacques Rousseau, asszonyom! Csakhogy Jean-Jacques Rousseau-tól nem fogadhatunk el ilyesmit. Jean-Jacques ezen a téren nem tekintély. Jean-Jacques nem is merészelhetett nevelésről beszélni, nem volt joga hozzá. Jean-Jacques Rousseau a saját gyerekeit is elhagyta, asszonyom! Jean-Jacques erkölcstelen ember, asszonyom!”¹¹

Úgy gondolom, Dosztojevszkij hőseinek minden ellentmondásossága, belső harca – akár a lázálomszerű állapotok, kitörések, hisztériák is – a személyiség létrejövetelének folyamatát szolgálja, amelyek az emberi élet folyton alakuló, átmeneti jellegének és az Én dinamikájának kifejeződései.

A *Megalázottak és megszorítottak* című regényben Nelli alakja kapcsolódik össze pedagógiai motívumokkal, mégpedig főleg negatívakkal. Az „orosz Mignon” (ahogy Krasznoscsova nevezi Goethe regényalakjára, a *Wilhelm Meister tanulóéveinek* kis hősnőjére utalva) sorsa hasonlít Dickens gyermekalakjainak sorsára, csupa szenvedés, az élet kegyetlen iskoláját járja, és az ott szerzett tapasztalatoktól idő előtt felnőtté válik. Dosztojevszkij regényének felnőtt szereplői viszont tele vannak infantilizmussal, ami a cselekménynek különös feszültséget kölcsönöz. Nem véletlen, hogy a „gyermek” (oroszul *rebjonok*) szó visszatérő motívum a műben, rendszerint a válsághelyzetekben, a lényegi fordulatokban jellemzi vele az író felnőtt szereplőit. Így megfordul a normális sorrend: a gyermekekben jelenik meg az a tulajdonság, amely a felnőttekből hiányzik: az együttérzés, a felelősség, önfeláldozás, a lemondásra

¹⁰ (Краснощечекова, 2008: 396.)

¹¹ (Dosztojevszkij, 1957: 489.)

való képesség. De fontos megjegyeznünk, hogy Dosztojevszkij a klasszikus fejlődésregény tradícióján túllép: nem azért alkotta a művet, hogy eljuttassa hőst **A** pontból **B** pontba. A regény mindkét szüzséjének alakulása – Natasa és Nelli sorsa – befejezetlen. Nelli megbékélés nélkül hal meg, a szülői átkok pusztító emlékével a lelkében: a kislány nagyapja elátkozta saját lányát, Nelli anyját és elkésett a megbocsátással annak haldoklásakor, viszont ez az anya megátkozta a kislány apját, egykori szerelmét és életének tönkretévőjét. A szüzsé ezen vonala így a semmibe hull bele, a végzetesen elkésett fölismerésekkel és a feloldozó gesztusok hiányával. A másik vonal, Natasa (a Narrátor reménytelen szerelme) sorsa is befejezetlen: szavai a regény végén a lehetséges és mégsem megvalósuló szerelemről és boldogságról szintén a semmibe enyésznek. Ez a nyitott befejezés pedig lehetővé teszi a hősnő sorsának további, tetszőleges variációit, akár a korábbi kisregény, a *Fehér éjszakák* Álmodozójának története. Mindazonáltal hangsúlyozzuk, a művészi gondolat ilyen megvalósítása a „belső ember” el-lentmondásosságának – akár ösztönös, akár tudatos – ismeretén alapszik; a regényekben elénk táruló sorsokból az a fölismerés adódik, hogy a tudattalan káosza bizonyos körülmények, betegesen túlfeszített állapotok között bármiféle egyértelmű döntést lehetetlenné tesz. Dosztojevszkij korai regényeiben a gyermekkor sokszor az adott hőst torzult pszichéjének, áldozatszerepének értelmezőjeként jelenik meg. Már a *Szegény emberekben*, Varenyka naplójában megfigyelhetjük ezeket a motívumokat, de *A háziasszony*, *Nyetocska Nyezvanova* és a *Fehér éjszakák* hőseinek sorsában is ezt láthatjuk, vagyis a cselekmény beleveszik a hősök külső és belső világának bizonytalanságába. Ez egyben azt az üzenetet hordozza az olvasó számára, hogy nem a külső, hanem a belső történések az igazán lényegesek, mert a személyes döntések, felismerések, s általában a lelkiismereti és erkölcsi dolgok szerinti életvezetés inkább az egyén kompetenciájához tartozik, semmint a külső, társadalmi determináló tényezők megváltoztatása.

A háziasszonyban a főhős, Ordinov, és szereleme, Katyerina sorsa rövid időre érintkezik, és éppen a gyermekség motívuma által: Ordinov lázalmában visszatér gyermeki énjéhez, s az álomban fölmerülő képek segítségével föltárulnak lelkének mélyebb rétegei, szorongásai, félelmei. Katyerina pedig maga meséli el gyermekkorát Ordinovnak, azt, hogyan került a különös és félelmetes idős férfi, Murin hatalma alá – és maga a történetmesélés úgy hat, mint a lázalom, itt is elmosódnak a körvonalak, félelmek, szorongások és bizonytalan érzelmek kavarnak benne. Ez a történetszál még Gogol *A szörnyű bosszú* című elbeszélésével is párhuzamot mutat, Dosztojevszkij tudatosan rájátszik a népi fantasztikum gogoli változatára, s a névválasztás – Katyerina – ugyancsak erősíti a két mű összetartozásának érzését.

Ha a fejlődésregény dosztojevszkiji változatait vizsgáljuk, meggyőződhetünk arról a tényről, hogy ezekben a művekben nem csupán a hősök „nevelődnek”, azaz, nemcsak az ő lelki, szellemi útjuk kibontakozásának szakaszait követhetjük nyomon, hanem maga az olvasó is végigjár velük egyfajta beavatódási utat. Szembesül az ókori, apolloni fölhívás – „ismerd meg magad” – teljesítésének nehézségével és az önismeretre jutás elkerülhetetlenségével a belső ember (Self) kibontakoztatása folyamatában. Ez az út gyakrabban vezet a mélypont, a szimbolikus Inferno világán keresztül, mintsem a Felvilágosodás világos, racionális nevelési elvei mentén. Dosztojevszkij hősei többnyire eltévednek saját belső *Énjük* labirintusában, s nem mindegyiküket vezeti el az író a megtisztulás utáni új ember megszületéséhez (mint Raszkolnyikovot a *Bűn és bűnhődés* Epilógusában, vagy Aljosa Karamazovot utolsó regényében). Ám az „összeroppanó” hősök – Miskin, Sztavrogin, Ivan Karamazov – mellett fölillantja a nyitott sorsok lehetőségét: ilyen *A félkegyelműben* a mellékszereplők közül a félig gyermek

Kolja és az ugyancsak nagyon fiatal Vera alakja, *A kamaszban Arkagyij*, *A Karamazov testvérek*-ben még Aljosán kívül a szintén fiatal kamasz Kolja Kraszotkin is. Dosztojevszkij regényeiben a gyermekalakok és a világ „hívásaitól” még nem érintett fiatalok hordoznak egyfajta reményt: tragédiák szemtanúiként, mások vagy saját maguk hibáinak fölismerőiként lehetőséget kapnak az önmegismerésre, s ezzel együtt magasabb lelki, szellemi állapot elérésére. Ám ez már cselekményesen nincs benne a regényekben.

3. A NEVELÉS TÁRSADALMI FORMÁI DOSZTOJEVSZKIJ MŰVEIBEN: AZ ISKOLA MINT GYERMEKTÁRSADALOM

Dosztojevszkij regényeiben gyakran megjelenik valamilyen oktatási, nevelési intézmény – iskola, panzió – a hősök életrajzában, jellemzésének fontos elemeként. Ezeknek az „iskola-szűzséknek” a közös jellemzője – akár a *Feljegyzések az egérlyukból*, *A félkegyelmű*, *A kamasz* vagy *A Karamazov testvérek* „iskoláira” vagy iskolás csoportjaira gondolunk – abban ragadható meg, hogy az író igen kritikusan ábrázolja az intézmények belső világát, a gyermekséget sem idealizálja, nagy lélektani érzéssel és tudással mutatja be a gyermektársadalmak kíméletlenségét, a nyájszellem rossz megnyilvánulásait, a felnőtt társadalom bűneinek visszatükröződését. Ezek az iskolai közösségek vagy csak esetleges gyermekcsoportok egyáltalán nem a gyermeki ártatlanság képviselői, köztük is ugyanazok a szenvedélyek uralkodnak, mint a felnőtt világban – féltékenység, irigység, zsarnokoskodás, versengés, érzelmi zsarolás stb. – csak még képlékeny formában, amelyet lehet (sőt, kell!) jó irányba terelni. Az iskola mint börtön vagy büntetőtábor (oroszul *katorga*) egyik átütő erővel megrajzolt változata a *Feljegyzések az egérlyukból* című kisregényben, a főszereplő visszaemlékezéseiben bukkan föl. Az „átkozott gyermekkor” kifejezés kétszer is előfordul a mű második részében, amikor az odúlakó elmondja volt iskolatársaihoz kapcsolódó, rossz emlékezetű kalandját.

„Iskolatársam sok akadt nekem Pétervárott, de én nem barátkoztam velük, sőt nem is köszöntem nekik az utcán. Bizonyára elmentem volna más hivatalba szolgálni csak azért, hogy ne legyek együtt velük, és egy csapásra szakítsak egész gyűlölt gyermekkorommal. Átok arra az iskolára, azokra a szörnyű börtönövekre.”¹²

A másik, még részletesebb kép a gyermekkori szenvedésekről az odúlakó önértelmezéséhez szolgál magyarázattal, eltorzult lelki fejlődésének okát az iskola (és általában az iskolák) rossz közegében, alkalmatlan nevelési eszközeiben látja. A gyermek belső világának meg nem értése, a fejlődését irányítani képtelen pedagógia egyenesen vezet a még torzabb felnőtt társadalomhoz.

„Azon az éjszakán képtelennél képtelenebb álmokat láttam. Nem csoda: egész este nyomott iskolai életem börtönöveinek emléke, és sehogy se tudtam megszabadulni tőle. Abba az iskolába távoli rokonaim dugtak be, akiktől függtem, és akikről azóta sem tudok semmit a vilá-

---

¹² (Dosztojevszkij, 1980: 62.)

gon; mint árvát dugtak be oda, aki már elgyötrődött az ő szemrehányásaiktól, és némán töprengve, vadul nézett mindenre maga körül. Társaim dühös és kegyetlen gúnnal fogadtak azért, mert egyikükhöz sem hasonlítottam.”¹³

Az odúlakó pontos lélektani elemzést ad az értelmileg fejlett, de lelkileg sebzett fiú és társai konfliktusáról; utóbbiakra jellemző az átlaghoz tartozás, a nyájszellem, az erősebbhez igazodás. E két pólus közt az ellenséges viszony egész életre megmarad, nincs megbékélés, közeledés a fejlettebb és tudatosabb személyiség és az öntudatlan, igazodó nyáj között. Az odúlakó által képviselt első típusban kialakul és beteges formát ölt a büszkeség, sőt, gőg (mert különbnek érzi magát a többiekénél), a másik csoportban, az „osztálytársakban” pedig rögzül egy önelégült közepszerűség, különösebb szellemi igények nélkül, s ezáltal el is sorvadnak bennük az alkotó erők, a tehetség kibontakozásának csírái. Egy és ugyanazon bűn két oldala: a másik iránti szeretet hiánya. Olyan közegben élnek, ahol az egymás iránti szeretet és jóindulat követelményét senki nem támogatja, így a gyermekekkel, fiatalokkal együtt növekszenek a lelkükben gomolygó, torz, önző, ellenséges indulatok.

A *félkegyelmű*ben is lényeges szerepet kap a gyermektársadalom bemutatása, annak a folyamatnak az ábrázolása, hogy miként változik át az összeverődött, vad gyerekcsapat egy szereteten alapuló, tisztultabb lelkű közösséggé. Miskin svájci életének fontos epizódja a falusi gyerekek és Marie, a megbecstelenített lány története. Mivel a felnőtt társadalom kiveti magából a szerencsétlen „bűnös” lányt, ezért a gyerekek is „büntetik” őt, csúfolják, megdobálják, megalázzák – anélkül, hogy tudnák, mit is cselekszenek. Miskin, a „félkegyelmű”, akit idegbetegsége miatt, gyógykezelés céljából küldött Svájcba orvosa és gyámja, döbbsenti rá őket okatlan és kegyetlen viselkedésükre, s éppen gyermeki, együgyű lényében rejlő tisztaságával sikerül megváltoztatnia a gyerekeket, s egymást szerető, értelmes közösséggé alakítani őket, akik Marie-t is szeretetükbe fogadják. Ebben az epizódban sok szimbolikus és biblikus mozzanat is összesűrűsödik: a többség ítélezése a lány felett János Evangéliumának házastörő asszonyról szóló példázatát idézi föl, Miskin „együgyűsége” a „boldogok a lelki szegények, mert ők elnyerik Isten országát” kijelentésre rímel (de úgy, hogy az olvasónak föl kell tennie a kérdést: vajon „boldog”-e Miskin ebben az értelemben?). Az öntudatlan, ellenséges indulatú csődület Jézus gúnyolóit, kízóit juttatja eszünkbe, akik „nem tudják, hogy mit cselekszenek”. Svájc, mint ennek az epizódnak színhelye, szintén mélyebb jelentést hordoz: a 18. századi nagy pedagógusokat, Lavatert, Rousseau-t hozzák az emlékezetbe, Miskin pedig – az evangéliumi asszociációk mellett – az igazi Nevelő szerepében mutatkozik meg. Ez az epizód azonban időtlenül lebeg a pétervári cselekmény zaklatott világa fölött, mint emlék, vagy egy nagyszerű példa, amelyet már nem lehet másodszor megismételni. Miskin a pétervári közegben is lényegében ugyanazokkal az eszközökkel próbálja a környezetében pusztító indulatokat megbékíteni, az embereket közelebb hozni egymáshoz, de erőfeszítései kudarcra ítéltetnek. A 19. századi orosz írók közül Alekszandr Herzen *Ki a bűnös?* című regényében tűnik föl Svájc ilyen szimbolikus helyszínként: a derék Joseph, a főhős, Beltov nevelője is Svájcból származik, és jellegzetesen azokat a nemes, felvilágosodás kori eszményeket képviseli, amelyek

¹³ (Dosztojevszkij, 1980: 69.) Ezeknek a traumatikus gyermekkori élményeknek az ábrázolásához Dosztojevszkij irodalmi forrásokból is bőven meríthetett ihletet, jól ismerte Dickens regényeit, de nem csupán valamiféle szentimentális visszacsatolásról vagy társadalmi érdeklődésről van szó, hanem egy mélyebb lélekismeret, a személyiség fejlődésének defektusai vagy elakadásai érdeklik az író.

a 19. század közepén már nem voltak időszerűek és elégségesek a személyiség formálódásának, az önmegismerés és az élet küzdelmeinek segítéséhez. Vagy fogalmazhatunk úgy is, hogy a racionális belátáson, a pozitív életszemléleten alapuló nevelési elvek nem tudtak hatékonyan működni a személyiség mélyebb rétegeiből előtörő ellentmondások értelmezésében, kezelésében.

Dosztojevszkij további regényeiben, s az öt nagyregényben a nevelés témája, az emberi személyiség fejlesztésének eszménye egyre fontosabb szerepet kap. Az foglalkoztatja az írókat, hogy miként lehetne megtalálni az utat a belső emberhez, s ezzel legyőzni a tehetetlenségi erőt, a determinizmust, s eljutni egy magasabb rendű személyiség kibontakozásához. Egyre erőteljesebben körvonalazódnak az író ideáljai: az individualizmus helyett a közösség pozitív működése, amelyben az egyén nem veszti el arcukat, fejlett személyiségek egyenrangú, egymást támogató gyülekezetét alkotják. Az orosz kultúrában mélyre nyúló gyökerei vannak a *közösségi, gyülekezeti szellemnek* (общинность, соборность), s a 19. században az egymással vitatkozó nyugatos–szlavofil társadalmi és filozófiai irányzatok felszínre hozták az orosz nép mentalitásáról, lelkületéről, legfőbb sajátosságairól vallott nézeteket. A szlavofilek és Dosztojevszkij is úgy látja, hogy az orosz kultúra megújulásának záloga a nép, de nem az aktuális elhanyagoltságában, hanem potenciálként, a felszín alatt rejtőzõ belső erők, értékek föltárása nyomán kibontakozó eszmény hordozójaként. Ennek a gondolatnak a művészi megfogalmazását láthatjuk *A Karamazov testvérek* kompozíciójába beépülő „ifjúsági regény”, azaz, Iljusecska és társai történetében. Az apja becsületét szenvedélyesen védõ kisdiákok ugyan csak kiközösítik az iskolatársak, ezúttal is ugyanolyan szerkezete van a konfliktusnak, mint az odúlakó vagy Marie történetében: egy mindenki ellen, vagy akár megfordítva: mindenki egy ellen. Aljosa Karamazov játssza el azt a szerepet, amit *A félkegyelmű* svájci epizódjában Miskin, vagyis rádöbben a fiúkat magatartásuk, gondolkodásuk hibás motívumaira. Igazi pedagógiai érzékkel és tisztánlátással közelít az ellenséges indulatoktól fűtött fiúcsapathoz és az ugyan csak ádázul küzdõ, magánya és igazsága tudatában büszke Iljusecskához, hogy végül összebékítse õket a szeretet jegyében. A megbékélés éppen azért jöhetett létre, mert megtörtént a mélyben rejtőzõ értékek, valamint a részigazságok föltárása mindkét táborban. A végkifejlet tragikumát – Iljusecska betegségét és halálát – ez a megbékélés enyhíti, emeli ki a veszteség és a jóvátehetetlenség mélységéből. A *dialogikusság* emlegetése Dosztojevszkij ábrázolásmódjával kapcsolatban lassan közhellyé válik, ám mégsem tudjuk megkerülni, amikor regényeinek bizonyos kulcsmozzanatait igyekszünk leírni, értelmezni. Aljosa „pedagógiai sikere” is ebben rejlik: amikor kapcsolatba kerül a fiúkkal, valóban *párbeszéd* jön létre köztük, azaz, a kommunikáció az Én – Te pólusokat összekötõ tengely mentén történik, nem egy hierarchikus sémában (felnőtt – gyermek). Ebben a párbeszédben mindenki személyesen mondhatja el véleményét, de a felelõsség, a részvét, a megértés, a jóhiszemûség követelményével is szembesíti õket Aljosa. A mélyben meghúzódó „belső embert” igyekszik megszólítani, felszínre hozni, mert csak így van esély az egymást megértõ közösség létrehozására. Ez a regényréteg is gazdag szimbolikus jelentésekkel van átítatva, bőséges szakirodalom foglalkozik értelmezésükkel, melyekre itt nem térek ki, mivel a kutatás célja ezúttal Dosztojevszkij nevelés iránti érdeklõdésének bemutatása, a regényeiben folyamatosan tetten érhetõ pedagógiai motívumok föltárása.

4. A GYERMEKEK ÉS A NŐK MINT A REGÉNYHŐSÖK PÁRTFOGOLTJAI

A *Bűn és bűnhődés*ben, az *Ördögökben* és *A kamaszban* a gyermekek és a nők igen gyakran az áldozat szerepében tűnnek föl. A *Bűn és bűnhődés*ben a gyermek-téma végigkíséri a főhős alakját és cselekedeteit: az első részben, Raszkolnyikov álmában gyermekkorának egy epizódja bukkan elő, realiztikus képek az álom fantasztikus dramaturgiájában. Az álom egy agyonhajszolt ló halálra verésének jeleneteit mutatja, melyben egyúttal sűrítetten fölismerhető a valóságos élet képlete: a felnőtt világban uralkodó erőszak, durvaság, gyöngeség és közömbösség visszatükröződése a gyermeki tudatban. Az álomjelenetben az igazságtalanságra, az értelmetlen erőszakra, önkényeskedésre csak a gyermek reagál adekvát módon, csak ő érez együtt a szerencsétlen, megkínzott állattal és száll szembe a kocsis, Mikolka (aki a lovat ütlegeli) agresszivitásával. Az álomban a tudattalan szféra képei az együttérzés, a szánalom érzését hozzák elő. A már fentebb említett pszichológiai elemzésben Tényi Tamás rávilágít az álom szimbolikájának gazdag jelentéskörére és a jelenetek lélektani relevanciájára. A következő „gyermekjelenetekbe” már bekapcsolódnak a női szereplők is, nevezetesen Marmeladov családja, a kiskorú gyerekek mellett anyjuk, Katyerina Ivanovna és Szonya (Marmeladov első házasságából származó lánya). Ők mindannyian valamilyen módon a családfő alkoholizmusának, gyengeségének áldozatai, bár a szerepek nem statikusak, mert Katyerina Ivanovna Szonyával szemben válik sértő féllé, amikor a lányt – érzelmi ráhatással – a prostitúció útjára tereli. A család fenntartásának, megmentésének ára a mostohalánya tönkretétele, „lelki halála” lesz. Az ilyen szerepváltásokból az derül ki, hogy a belső motivációk és a külső cselekedetek gyakran széttartó irányokba futnak, hol tudatosan, hol öntudatlanul csapják be önmagukat a hősök. Ezt a pszichológiai csapdát Dosztojevskij más összefüggésben úgy jellemzi: „hazugság a hazugságot menti,” vagyis Szonya belekényszerítése az önpusztító, emberi méltóságot, személyiséget megcsúfoló szerepbe egy altruisztikus „áldozathozatal” szükségszerű rítusának tűnik föl, holott a lelke mélyén mindkét nő (Szonya és Katyerina Ivanovna) tudja, hogy ez bűn, és nem lett volna szabad ebbe az irányba menni. A Dosztojevskij-regények ún. áldozat-szereplőinek a pszichogramját érdemes külön is elemezni: néha arra derül fény, hogy ezek az áldozatok sem egészen ártatlanok, még a gyermekalakok közt is vannak olyanok, akikben fölismerhető „Ádám öröksége”, vagyis a bűn iránti fogékonyság, elég, ha *A Karamazov testvérek* fiúcsapatának tagjaira utalunk. A gyermeki természet azonban még könnyen alakítható, nem véletlen, miért mondja Jézus, hogy „ilyeneké a mennyek országa” (Mt 18,17): a nyitottság, a befogadásra való készség és a feltétlen bizalom azok a lelki adottságok, az a „jó talaj”, amelyben ki tud kelni és felnőni a belé vetett mag (Lk 8,12–15). Mindenekelőtt épp ez indokolja, hogy Dosztojevskij és a nevelés kérdése a kutatásban nagyobb hangsúlyt kapjon.

Raszkolnyikov útján, amikor a regény elején, gyötrődve az uzsorásasszony megölésének tervével a Vasziljevskij-sziget felé ment, még egy olyan jelenet játszódik le, amelyben a „nő”, a „gyermek” és az „áldozat” összefonódik: egy zömök, testes úriember követett nyomon nyilvánvaló sötét szándékkal egy fiatal lányt, akin láthatóak voltak a rajta elkövetett becstelenség nyomai (rendetlenül felöltött ruha, kábaság, levertség). Az ismeretlen férfi – „piroszposzgas, rózsás ajka fölött kicsi bajusz” – egyike a Dosztojevskij-regények tipikus kéjencfiguráinak. A leányka pedig szintén egy a jellegzetes áldozat-alakok közül, aki épp a gyermeki és

a felnőtt lét határán van, de beletartozik az áldozattá váló nők sorába is, mint Varenyka (*Szegény emberek*), Nyetocska (*Nyetocska Nyezvanova*), Katyerina (*A háziasszony*), Nelli (*Megalázottak és megszomorítottak*), Szonya (*Bűn és bűnhődés*). Fontos megjegyeznünk, hogy ezekben a jelenetekben már a korai regényektől kezdve megjelenik egy harmadik figura is, a „lovag”, a „megmentő”, aki igyekszik elhárítani a veszélyt, megmenteni a nőt vagy gyermeket a gonosztól. Ez a motívum a nagyregényekben is mindvégig megtalálható. A *félkegyelműben*, mint már utaltunk rá (az elcsábított fiatal lány esete), hangsúlyozottan jelen van, a svájci Marie történetében és Nasztaszja Filippovna sorsában is, más-más művészi funkcióval. Miskin alakjához pedig társul a „szegény lovag” képe, melyre a többi szereplő is reflektál, miután Aglája provokatív módon „leleplezi” őt Puskin versének elszavalásával és Miskinre alkalmazott kis szövegváltoztatással. Külön figyelmet érdemel az a kérdés, hogy a lovagnak miért nem sikerül szinte sohasem megmentenie az áldozatiságra predesztinált nőt: Makar Gjevuskin nem képes Varenykának biztos védelmet nyújtani, Ordinov nem tudja legyőzni Murint, s Katyerina az öreg fogságában marad; Raszkolnyikov is erőtlen a „testes úriemberrel” szemben. Más kérdés, hogy az ő lelkében az agresszor is megnyilvánul, két nő meggyilkolásának a bűne terheli. A *Megalázottak és megnyomorítottak*ban Ivan Petrovics minden igyekezete ellenére sem Natásának, sem Nelinek nem tud hatékony segítséget nyújtani, A *félkegyelműben* Miskin pedig Nasztaszja Filippovnáat a legnagyobb segítő szándék mellett is a halálba, Agláját pedig elhibázott életútra juttatja. Karen Sztjepanyan orosz irodalomtörténész a regények „nemeslelkű lovagjai”-nak – mint Don Quijote, Miskin – kettősségéről megállapítja, hogy miközben minden erővel igyekeznek jót tenni és a rosszat megakadályozni, azoknak, akiknek segíteni akarnak, több rosszat okoznak, mint jót.¹⁴ Az élet feladatának sikeres teljesítése újfent előtérbe hozza a nevelés és az önmegismerés kérdését: amíg a hős nem tesz szert erre a tudásra, a jó törekvései is vereséget szenvednek, a démonnal szemben erőtlen marad.

5. A NEVELÉS KÉRDÉSE FONÁK OLDALRÓL: A MEGRONTÁS, A GYERMEK VAGY A FIATAL LÁNY TÖNKRETÉTELE DOSZTOJEVSZKIJ REGÉNYEIBEN – AVAGY AZ „ANTIPEDAGÓGIA” ESETEI

Az író korai műveitől kezdve állandó szüzsés elemként jelenik meg a gyermekek és a nők megrontása (fizikai és szellemi síkon), vagy ennek kísérlete, más szavakkal, a személyes befolyással, „gondviselői” pozícióval való visszaélés a fiatal, naiv vagy kiszolgáltatott személyek kárára. (Ennek a jelenségnek az archetípusát fölismerhetjük a görög mitológia egyik történetében: Laiosz, Oidipusz apja még fiatalemberként Pelopsz királynál vendégeskedik, s azzal az ürüggyel, hogy megtanítja vendéglátója fiát, Krüszipposzt kocsit hajtani, elrabolja és megrontja a fiút, ahogy Euripidész tragédiája közvetíti a mítoszt. Később aztán Pelopsz átka beteljesedik Laiosz fölött, akit saját fia, Oidipusz gyilkol meg az ismert mítosz szerint.) A *háziasszonyban* ez a kísértői, megrontói motívum Katyerina előtörténetében és Ordinov lázalmában jelenik meg. A *Nyetocska Nyezvanovában* a mostohaapa megtanítja a kislányt hazudni, visszaél annak őszinte, gyermeki bizalmával és szeretetével. A *megalázottak és megszomorítottak* című regény egyik fontos szereplője, Valkovszkij már megelőlegezi a későbbi nagy regények ún. démonikus, csábító alakjait (leginkább Sztavrogint). Ennek egyik változatát ismerhetjük föl

¹⁴ (Степанян, 2013.)

Szvidrigajlov alakjában is (*Bűn és bűnhődés*): az ő lelkét egyaránt terheli egy gyermek megrontása és egy védtelen nő (Dunya, Raszkolnyikov húga) érzelmi zsarolása, becsületének tönkretétele. A büntetés azonban őt is utoléri: az eltitkolt bűn öli meg, ahogy az öngyilkossága előtti rémálom előre vetíti. *A félkegyelműben* – amint már említettük – Nasztaszja Filippovna és Marie sorsába épül be a csábítás és megrontás motívuma. Az *Ördögökben* pedig a pók és pókháló jelképében kap magyarázatot Sztavrogin sorsa: a lényéből áradó félelmetes, mágikus erő magához vonzza a nőket (társadalmi státusztól és személyes értékektől függetlenül – a gyermeklány Matrjosa, az együgyű Marja Lebjadkina, anyjának társalkodónője, Dása és a büszke úri kisasszony, Liza Tusina egyaránt áldozatai lesznek, s mindegyik önként megy bele ebbe a csapdába). Ugyanez az erő egy ideig a férfiakat is megigézi, Satov, Kirillov és Pjotr Verhovenszkij ennek a „megszállottságnak” bizonyos fokozatait képviselik a regényben. Sztavrogin bűne abban áll, hogy a személyéből áradó erőt nem vonja ellenőrzése alá, kétértelmű helyzetekben hagyja (és alkalmasint vissza is él a nők érzelmeivel) a vele kapcsolatba kerülő nőket és férfiakat, akik kezdetben felnéznek rá, valami magasabb rendű értéket remélve várnak tőle „megváltást”, útmutatást érzelmi, filozófiai vagy közösségi szinten. Sztavrogint is ugyanaz a büntetés éri utol, mint Szvidrigajlovot: a teljes reménytelenség állapotában önkezével vet véget életének, a démon legyőzi benne az embert. Ebben a regényben a rossz nevelés témája egy másik szálon is nagy hangsúlyt kap: Sztjepan Trofimovics Verhovenszkij (Pjotr apja), Sztavrogin nevelője, azzal viszi téves irányba a rá bízott fiatalokat, hogy hamis ideálokat közvetít nekik, saját életében is ellentmondásba kerül a gyakorlat és az elmélet, s végül elveszti hitelességét. Amint már említettük Pirogov pedagógiai elveiről szólva: csak a belső, lelki-szellemi egység és az őszinte személyiség garantálja a sikeres nevelői szerepet, s az idősebb Verhovenszkij itt bukik el. Az önismeret hiánya, amint sok Dosztojevszkij-hős esetében, nála is hamis ideálokat és elvétett életutat eredményezett. A regényben azonban ez a figura halála előtt eljut a megtéréshez, a hibái belátásához és megbánásához; szálnalmassá, nevetségessé válik a világ szemében, miközben leveti magáról a hazugságokból szövődött burkot és a feltárult Igazság (Истина) fényében távozik a világból.

Dosztojevszkij utolsó regényében, *A Karamazov testvérekben* még bonyolultabb, árnyaltabb rendszer épül a megrontás szüzséjére: az apa (vagyis az ős) Fjodor Pavlovics Karamazov bűneinek láncolatában, Grusenyka előtörténetében variálódnak a már ismert elemek, motívumok. De ugyanakkor ebben a regényben jut kifejezésre leghatározottabban az a pozitív ideál, ami Dosztojevszkijt mindig is foglalkoztatta: Zoszima sztarec és Aljosa, valamint Aljosa és az iskolás fiúk kapcsolata a Tanító és Tanítvány valóságos és szimbolikus (sőt, evangéliumi asszociációkat tartalmazó) egységére, lelki-szellemi dialógusára ad példát.

E gondolatsor, vagyis az „antipedagógia” (a tágabb értelemben vett csábítás, megrontás) témájának lezárásaképp az evangéliumok tanúságára szeretnék hivatkozni. Jézus Krisztus tanítása a Máté Evangéliumban így hangzik: „Bizony mondom néktek, ha meg nem tértek és olyanok nem lesztek, mint a kis gyermekek, semmiképpen nem mentek be a mennyeknek országába” (Mt 18,3). Lukács Evangéliumában is hangsúlyos Jézus és a gyermekek kapcsolata: „Engedjétek, hogy a kis gyermekek énhozzám jöjjenek, és ne tiltsátok el őket; mert ilyeneké az Istennek országa” (Lk 18,16). A gyermeki állapot eredendő tisztaságára mutat rá Jézus, s elhangzik szájából az óvás és figyelmeztetés, hogy ne érje rontás, bántódás az ártatlanságot:

Aki pedig megbotránkoztat egyet e kicsinyek közül, akik én bennem hisznek, jobb annak, hogy malomkövet kössenek a nyakára és a tenger mélységére vessék. Jaj a világnak a botránkozások miatt! Mert szükség, hogy botránkozások essenek, de jaj annak az embernek, aki által a botránkozás esik (Mt 18, 3–7).

Dosztojevszkij regényeiben – ahogy az említett példákból láttuk – éppen ez a mozzanat, a „jaj a világnak...”, „jaj annak az embernek...” ábrázolódik sok változatban. Az író azonban nem áll meg a világ állapotának reális, bűnös valóságánál, e valóság művészi megjelenítésénél, hanem egyúttal keresi az újjászületés példáit és lehetőségeit is. A megtéréshez kapott kegyelem ugyanis nem függeszti föl az ember életfeladatát, a tökéletesedés, a jobbá válás mindennapi kötelességét; a földi pályán a nevelés és a tanítás, mint Jézus útmutatásai, intései, mindvégig érvényesek maradnak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Dosztojevszkij, F. M. (1957): Nyetocska Nyezvanova. (Ford. Devecseriné Guthi Erzsébet.) Dosztojevszkij, F. M. *Feljegyzések a holtak házából. A nagybácsi álma. Nyetocska Nyezvanova.* (Orosz remekírók), Európa Kiadó, Budapest.

Dosztojevszkij, F. M. (1980): Feljegyzések az egérlyukból. (Ford. Makai Imre.) Dosztojevszkij, *Egy nevetséges ember álma.* Európa Kiadó, Budapest.

Dukkon Ágnes (2011): Достоевский и психология – Карл Густав Карус (1789-1869) в кругозоре писателя. Ražny, Anna (red.) *Fiodor Dostojewski i problemy kultury.* Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 263–274.

Heisenberg, W. (1983): *A rész és az egész. Beszélgetések az atomfizikáról.* 3. kiad. Gondolat Kiadó, Budapest.

Szabó Miklós (2003): *Az orosz nevelés története (988–1917).* Akadémiai Kiadó–Pro Print, Budapest–Csíkszereda.

Tényi Tamás (2013): A (haldok)ló: A Szelf ellentmondásosságának mintázatai egy Raszkolnyikov-álomban és Nietzsche összeomlásában. In: *Psychiatria Hungarica*, 28 (3), 239–260.

Vanyó László (2010): *Nüsszai Szent Gergely teológiai antropológiája.* Jel Kiadó, Budapest.

Власкин Ал. (2007): «На перекрестках человеческой природы: Мужское – Женское – Детское в художественном мире Достоевского». *Достоевский и мировая культура.* Альманах № 22. Москва, 204–219.

Достоевский, Ф. М. (1981): Дневник писателя. Достоевский, Ф. М. *Полное собрание сочинений в 30-и томах.* (1972–1988), Наука, Ленинград. т. 23.

Иванов, В. (2007): «“Огромная наша надежда” или женственность “русской идеи” у Достоевского». *Достоевский и мировая культура.* Альманах № 22. Москва, 220–236.

Краснощекова, Е. (2008): *Роман воспитания – Bildungsroman на русской почве.* Изд. «Пушкинского фонда», Санкт-Петербург.

Пирогов, Н. И. (1952): Вопросы жизни. Пирогов, Н. И. *Избранные Педагогические Сочинения,* АПН, РСФСР, Москва.

Степанян, К. А. (2013): *Достоевский и Сервантес: Диалог в большом времени.* Языки Славянской Культуры, Москва.